

A világtengely görbülete

Tornai Szabolcs: *Szófia*

Gondolat Kiadó, 2022

Tornai Szabolcs *Szófia* című könyve tudatregény. Kiderül belőle, hogy ez nem csupán azt jelenti, hogy a mű gondolati regény. *Tudatregény*, a megvilágosodásra sóvárgó személyiség korlátain és káprázatain fölüllemelkedő *én* regénye egy szerelem vagy *a* szerelem révén. A könyv szerelemregénynek is nevezhető. A főhős Szófia szerelme és bölcsessége jóvoltából jut el spirituális lényének fölülmúlhatatlan magasságába és mélységébe, az „opál kapun” túlra, amelyen csak a külső és belső zajoktól megtisztult lelkeség és a tiszta szexualitás vezetheti át az emberi párt. Szófia = bölcsesség, őstudás. Ennek segítségével világosodik meg az egyes szám első személyben beszélő férfi hős.

A legfőbb létkérdéseket állította művének középpontjába: melyek az emberi létezés alapkérdései, miben áll és egyáltalán fennáll-e a tudatunktól független lét, mi az *én* és mi a rajta kívül álló világ, egyáltalán van-e a megismerésnek alanya és tárgya; a kérdező ember mennyire képes és mennyire következetesen tudja értelmezni és meghaladni a kettősség törvényét. Mit tud kezdeni a külső és a belső világ, valóság és látszat, tények és káprázatok Janus-arcú, veritas duplexnek (kettős igazságnak) tetsző, valójában a léten túli pozícióba helyezett, minden állítást semlegesítő, létezését és semmit egyaránt tagadó mivoltával. Az író erősen kiélezi az egymásnak ellentmondó filozófiai tételeket; legfőltűnőbb szellemi magatartása az oppozíció és az elterjedt nézetekben legtöbbször benne rejlő abszurditás leplezése. A dialektika hívei Hérakleitosz óta úgy fogalmaztak, hogy minden állítás csak az ellenkezőjével együtt igaz. Tévedtek,

mert az ellentétek harcában vélték megtalálni a lét egyik alaptörvényét. Ezzel azonban a pusztítás, az erőszak dogmáját hintették el, és mindenféle harmóniát lehetetlenné tettek.

Tornai Szabolcs alapkérdése a „mi az emberi lét értelme”, és hogyan lehet birtokába jutni a végső igazságnak. A tévelygő, narcisztikus európai ember totális választ vár, tudva, hogy ez lehetetlen, ha becsületesen végigvisszük állításaink ellenpróbáit, belátva közben, hogy ez az eljárás a végtelenségig nem folytatható, és le sem zárható.

A szerző filozófiai ars poétikáját számomra legrokonszenvesebben Szófia fogalmazza meg a 27. oldalon és akörül: csak nekünk, embereknek van értelmünk, amellyel felfoghatjuk a lét értelmét vagy értelmetlenségét. „Öntudatunk csak nekünk van, s ennél nagyobb kincs elképzelhetetlen.” Ám ez még nem a lét értelme. Az ugyanis, hogy öntudatunk van, még nem boldogít. Ami boldoggá teheti lényünket, nem a tudatban, hanem a szívben honol: az erotikus élményben, a testi-lelki szerelem beteljesedésében. Ezt viszont nem a szerző vonja be kettőjük tudatába, pontosabban szemléletébe, hanem Szófia, ezúttal nem mint a szerelem filozófusa, hanem szívből éneklő költőként. Látomásokban, révült asszociációkban, szerelmes átlényegülésekben, „transzcendenciában” az *én* és a *te* közös, orgazmusban feloldódó határán.

Mindez számtalanszor megkérdőjeleződik a létezés fogalmát vizsgáló, boncoló, elemző, ezen eljárásoknak a létezését úgy állító, hogy mindjárt el is vető filozófiai részekben. Mindenütt, ahol a szerző

a létparadoxonba ütközik, ahogy az édes-apa, Tornai József, a filozofikus költő fogalmazott számos írásában és előszóban. A létparadoxon kifejezést Tornai Szabolcs ritkán használja (inkább kettősséget mond), de rengeteg formában megjeleníti, és mint fő problémáját kezeli. Munkamódszerként bocsátja előre könyve 47. oldalán: „bármit gondolok, annak van egy metaverziója [...]. De »a fix pont a tudat«”. Ez utóbbit Szófia mondja, és mint a fontosabb idézett kijelentését is ő, a bölcsesség, az animális-spirituális testi-lelki társ idealizált hordozója jelenti ki. Nem érvelve, folyvást mérlegelve, filozófia- és irodalomtörténeti nagyságok tételeit citálva vagy cáfolva, hanem azért, hogy a skrupulózus férfit bátorítsa, s az élettől idegen elméleti gubancaitól megszabadítsa. A filozófus-szerzőt nem akarom különválasztani a könyv költő-szerzőjétől. Nem tehetem, mert az írói-költői forma legnagyobb bravúrja az elméleti és a félig álom, félig képzelet, illetve félig elmélet, félig cáfolat szerkezeti elemek közötti átmenetek zökkenőmentessége, úgy valahogy, ahogy egy kígyó siklik át az egyik akvárium üvegfala fölött a másik akváriumba, a legparányibb horzsolás nélkül. A férfi- és a női elementum így is egymás kiegészítésére törekszik. A női fél mintha természeti sugallatot követne, egyértelműen szólal meg, míg a férfi kétségek között hányódik.

A férfi sajátos határhelyzetbe sodorták a lét értelméről és értékéről fölmerült kétségei. Megválaszolhatatlan kérdések gyöttrik, s ezek feloldására törekszik. Minden lehetséges meggyőződés ellenkezője is igaznak tetszik, de ez sem fogadható el kételkedés nélkül. A látszatvilágban két fő segítőtje van a könyv főhősének. Nem a gondolkodástörténet valamely gondosan kiválasztott, kedvenc lángelméje, nem Buddha, nem Jézus, nem Gorgiasz, nem Platon, nem Nágárdzsuna vagy más. Hanem a szerző apja, Tornai József, aki a világra és még inkább önmagára – az önismeretre – és az agy igaza mellett a szív igazára,

a szeretetre is rávezette, megtanította őt. A másik, aki a gondolati összeroppanás szakadékszélén számos esetben visszarántja őt, mint Zichy Mihály rajzán Éva Ádámot: Szófia, a bölcsesség, a női szépség és a szó mindkét értelmében *érzéki* megismerés, a nagybetűs Létbe avatás megtestesítője. Annyiban újszerű női jelenség, hogy nem csupán szép és egy teljesebb értékű másik világ beavatója, hanem a gondolkodásban is teljesen egyenlő partnere a férfi félnek. Elvileg több tehát, mint a legnagyobb irodalmi példák nőalakjai, a meghatón gyermeki Grethen a *Faust I*-ben, vagy Éva *Az ember tragédiájában*. A „női elementum”, ahogy némely gondolkodók emlegetik az „örök nőiség” ideáját, e két műben alig terjednek ki a bölcsességre, legfeljebb arra az erkölcsi szépségre és tisztaságra, amelyet Margit képvisel a *Faust*-ban, míg Madách Évája hajlamos leszállni Fráter Erzszi vélt vagy valódi szintjére. Mégis az „örök nőiség” az, ami Tornainál éppúgy felülmúlhatatlan, mint Goethénél a *Faust II* záró soraiban.

Az író az emberi élet lényegét és értelmét kutatva nem szívesen használja a boldogság szót, de mint esztétikai hatásra törekvő, filozofikus író azokból a tapasztalataiból, tanulmányaiból és lírai látomásaiából vonja le következtetéseit, amelyeket élete során szerzett, s amelyeket az élet értelmét kereső emberként ebben a művében mint a hivatkozott művészi alkotások befogadója és/vagy művelője megélt. Mint Vörösmarty drámahőse, Csongor, képzeletben és elméletben „sok földet bejárva” jutott vissza a kiinduló pontra, az aranykorra utaló aranyalmafák helyére, ahol az ősi/gyermeki teljességet elveszítette, de hiábavaló vágyakozásának kárpótlásául megszerezte a szerelem bizonyosságát. Ez bizony figyelemreméltóan tanulságos mese a boldogságról.

A könyv a mai, nyugati civilizációs kezekben élő ember iszonyúan fölszaporodott gondjait a szerelem eszményi állapotához méri, és a szerző minden bölcsességet

könnyűnek talál a *Csongor és Tünde* „ébre” csak ő van, az egy szerelem” tökéletessége mellett. Ebben az állapotban a tévelygő, önnön gyarlóságainak és a világ elveszejtő csapdájának kitett emberfia megtalálja nyugalmát. Csak találgathatjuk aggódva, hogy mi lesz vele, hogy a boldogság megelése utáni napon mennyi csapda vár rá feladatok, belső késztetések és vágyálmok nélkül. Mi lesz vele és párjával, Tündével, akarom mondani, Szófiával. Mert ami a *Csongor és Tünde*-ben Tünde, az a Tornai-regényben Szófia. Egy el nem hanyagolható különbséggel. Az, hogy Szófia görög eredetű neve bölcsességet jelent, s ez több, mint a ’tündéri’. Hozzásegíti az írókat ahhoz, hogy jelképesen egyenlőséget biztosítson az emberi pár nőnemű felének az emberi pár hímnemű felével. Szófia képes arra is, hogy a szerelem rózságyában átsegítse gondjain, és gondolatain a fejtöréstől szédülő, végsőkéig kimerült és az igaz út hiábavaló keresése közben kiábrándult férfit. Szófia igazi partnere lett a filozófusnak, nemcsak abban az ősidőktől megszokott értelemben, hogy a szerelem az az eszményi állapot, amelyben minden más elnémul, s csak ő van, az egy szerelem, hanem filozófiai szempontból is teljesértékű társ lesz.

Szófia közel áll ahhoz, hogy hús-vér megjelenítésével együtt allegorikus alaknak tekintsük. Bohóclányként nagyon is reálisan játssza el a létszínpadon az emberi lét paradoxonait, de eszményi tökéletessége határos a lehetetlennel. Csakis az írói képzelet teremtménye lehet. Istennő lehetne, akinek nincs köze az idő múláshoz, de annál több a köze ahhoz a teljességhez, amelynek érzetében a férfit részesíti. Mindig más élethelyzetben, nem könnyen azonosítható történelmi korban, de mindig vonzó, fiatalon, szabadon és szívderítőn jelenik meg a műben. Álomalak, akit a testiekben–lelkiekben–szellemiekben idealista módon igényes férfi álmodott meg magának. Szófia modern nő éppúgy lehet, mint egy hátsó gondolatok nélküli, őszintén odaadó Seherezáde. Átváltozásait

nem indokolja egyéb, mint a róla való álmódosítás és vágyakozás, a teljesség kielégíthetetlen igénye. Alakjának, lényének éterisége nem magyarázható meg, örök misztérium marad. Nem is húzza le semmi a gyarló köznapok szintjére. Jonathan Swift azt mondaná róla: ez a nő nem kakál. Alakja, a mű belső arányait illetően, némileg részletesebb jellemzést érdemelne: az anyaság-motívumhoz is köze lehetne.

Említettem, hogy a regényírónak van egy másik, Szófiával fölérőn meghatározó hőse: Fialat Sas. Fialat Sas nem más, mint a szerző hatalmas költői életművel fölvertett és kitüntetetten a fia iránti szeretettel teli édesapja, indián nevén. Szófia allegorikus alakja mellett ő a személyessé transzcendentált szeretet és bölcsesség goethei értelemben vett, konkrét-szimbolikus megjelenése. 2020 elején bekövetkezett halála és a gyászév után is a látszatvilág minden gyarlóságától megszabadult eszmei támasz. Az apa az írói „én” elidegeníthetetlen részévé vált. Nélküle nem érzékelnék a főhős szempontjából, hogy az emberi társadalomhoz tartozik, mely nélkül nemcsak biológiai, de társadalmi lényként sem létezhetne.

Az antropológiai, lélektani és filozófiai értelemben vett s persze biológiai szempontokat is feltételező *én* a regény egyik gyakran említett alakjának, a görög monda Narkisszoszának jellemzésével hordozza magában a Hamvas Béla emlegette „nyugati ember” alaptípusát. A róla szóló passzusokban éreztem legjobban, hogy a *Szófia* létkritikai alkotás. Az emberiség narcisztikus része én-betegségben szenved. Retteg, szorong, reménykedik, türelmetlenkedik és széplelkűsködik még a művészetében is. Vele szembe helyezhető a keleti embertípus, Buddha, Lao-ce, Kung Fu Cse (Konfuciusz), Nágárdzsuna és Gandhi népe, legalábbis a sokaságnak a kiválasztottak kövételére alkalmas része. Eszembe jut Weöres Sándor költészete, amely ugyan csak ezen a megkülönböztetésen alapul. Már a női emberi méltóság magas szintű tiszteletében fölismerni véltem a hasonló-

ságot Weöres és Tornai Szabolcs észjárása között.

A regény a filozófiai értelemben vett *én*-nel mint az emberi lény legfőbb útvesztőjével számol le, és nem irgalmaz a filozófia- és vallástörténet legfényesebben ragyogó neveinek sem. Korántsem kikezdetlenek, még az írónak legkedvesebbek sem. Az emberiségméréteket elterjedt nárcizmus, ez a lelki-szellemi gyarlóság nem patológikus, hanem „normális” állapota Szophoklész minden más lénynél irtózatossabb teremtményének, a nyugati embernek. Az én fölszívódik a gondolkodói alany és tárgy közötti kettősségben. Viszonyuk egymás ellentéteiként is diffúzív természetű, mint a sejtfalak. A határ csak látszat, noha nélküle nem működne az élő szervezet. Hogy a jelképes sejtmembrán melyik irányból veszi fel, és melyik irányba továbbítja (diffundálja) az oldatot, immár megállapíthatatlan.

A bölcsélet elvonatkoztat, a művészi alkotás a természethez hasonlóan konkretizál, s a költészet és más művészetek a kezdet óta a filozófiából és a Füst Milán-i natúrából táplálkoznak. A szép: igaz, és az igaz: szép – ezt az eredetében platóni megállapítást (a kalokagathia elvét) vehette alapul Tornai Szabolcs, külön eltökélés nélkül is, miközben munkamódszerét meghatározta, és elképesztő következetességgel, maradéktalanul végigvitte építményén. Gondoskodott arról, hogy mondatainak gondolatrítmusa, lejtése, fogalmainak érzékletessége, képi megjelenítő ereje megfeleljen a prózaköltészet, az érzéki megjelenítés meg a fogalmi elvonatkoztatás együttemű kívánalmainak. A „téma”, a lét-tudat-regény kidolgozása ne csak a befogadó értelméhez, vagyis az észhez, hanem az érzelmekhez, vagyis a szívhez is szóljon. Módszere az érvelő megvilágítás és az érzékelő szemlélet eszközét egyaránt munkába fogja, s termékeny kettősséggel hat az olvasóra. A filozófiát csak kívülálló amatőrként, kíváncsi műélvezőként ismerő befogadó érdeklődése szinte sehol nem lankad a műben

foglaltak elsajátítására törekedve. Pedig a szerző filozófiai szempontból is súlyos kérdéseket tesz föl s merít ki ellenpróbáival, lehetséges válaszait vizsgálva, ellentéteik tükörhelyzetébe állítva.

A regény kezdete és vége összeér: farkába harapó kígyóként a szemléletnek szól a szerkezet. A teremtés egyik alapelve a szükségszerű erőszak – példázzák a mű elején és végén az apró, ragadozó természetű akváriumi halak. A „struggle for life”, a létharc és erőszak darwini elve nem inog meg a magányos társadalmi lény, az álmainak élő hős „csönd és béke”-óhajától.

A szerzői én, a műben megnyilatkozó, elbeszélő, érvelő, önmagát is cáfoló alany, ez az önmagát keleti módon személytelenítő személyiség, a filozófiatörténet két fő áramlatát különbözteti meg. Az egyik fő áramlat az én és a világ megkülönböztetéséből indul ki, és azt állítja, hogy az én az alany, amelyben mintegy tükröződik a tárgy, bár – ahogy ennek az áramlatnak az atyja, Platón állítja barlangmetaforájában – a tárgy képe inkább elmosódott árnyék, mint pontos tükörkép, inkább a dolgok fényhiánytól kirajzolódó látszata, mint azonosítható mása. A másik fő áramlat az alany és a tárgy – más szóval az én és a világ – tagadásán alapul. Az *én* merő káprázat, a tárgy is merő káprázat, és a semmi a semmivel nem vethető össze. Ennek a filozófiai irányzatnak az atyja Gorgiász, a brahmanizmus, Buddha és az őt folytató Nágárdzsuna. Hogy a Gorgiász-Buddha áramlat áll közelebb az ifjabb Tornaihoz, az aligha kétséges. E választás azonban nem jelenti azt, hogy fölül ne bírálná választottjait. Ők sem tudtak megnyugtató, végleges feleletet adni a lét alapkérdéseire, ők is a káprázatvilághoz tartoznak. Weöres Sándor mondhatná róluk, az ő tanításuk is „a nincs-világot sokszorozza”.

A regény keretjátéka, a *struggle for life* motívumot előtérbe helyező akváriumi jelenet, a ragadozóhalak döbbenetes vérfürdője a szelid, növényevő aranyhalak között afféle intelem arról, hogy világunkat a vak természet erkölcs nélküli, meg-

másíthatatlan törvényei irányítják. Nem mondja ki, hogy hiába vannak az emberiségnek gyönyörű, fölemelő alkotásai, pillanatok alatt ledönthetők a sosem szűnő létharc résztvevői által, s a teremtés legszebb virágai a sárba hullnak. Vigaszul itt egy mű, amely mégis a virágok mellé állt, s őrzi szépséges illatukat.

A *Faust II* évtizedek óta leggyakrabban használt műfordítását Kálnoky László készítette 1953-ban. A dráma utolsó sorait a nyolcvanas években némileg módosította, és ezt a változatot tekintette véglegesnek:

CHORUS MYSTICUS

Csak földi példakép
minden mulandó;
itt lesz a csonka ép
s megbámulandó;
mit nincs szó mondani,
itt végbe ment;
az Örök Asszonyi
vonz odafent.

Vagyis Kálnoky nem Nőit, hanem Asszonyit mond. Tornai József, emlékezetem szerint, nem a Kálnoky-fordításból indult ki, hanem valamelyik újabbról (esetleg a Kálnokyénál csak hónapokkal később megjelent, Csorba Győző-féle változattól), de ennek azért nincs jelentősége, mert

a dráma német eredetijét használta. Mindenesetre élete egyik fő olvasmányának tartotta a *Faust II*-t, és az imént idézett sorokból ő is készített egy műfordítást, így:

Minden múló, a lét
csupán hasonlat;
ami csak töredék,
itt egybeforrhat.
Mit szó nem írt le még,
itt él az is;
az Örök Nőiség
az égbe visz.

Az „Asszonyi” és a „Női” különbsége azért fontos, mert Goethe nem az Asszonyit, hanem a Nőit, a Nőiest ünnepelte a színen hallható harangzúgás közepette. Az Asszonyi is emberi alapérték, de a Női egyrészt tágabb fogalom (minden asszony nő, de nem minden nő asszony), másrészt míg az Asszonyi a görög mitológiában Héra, a családi tűzhely őrzője s az anyaság és a gyerekáldás istennője, addig a lányosabb Afrodité kiemelten a férfiakat vonzó szépség, az örök fiatalság és szabadság allegorikus megtestesülése. Tornai Szabolcs Szófiája inkább egy Pallasz Athénébe oltott, hangsúlyozottan bölcs változatú Afrodité nőiségére utal, mint egy hérai *asszony* típusára.

Alföldy Jenő

ALFÖLDY JENŐ (1939) irodalomtörténész, kritikus, szerkesztő. Legutóbbi kötete: *A leírástól a látomásig. Szemlézés négy nemzedék költőiről* (Orpheusz Kiadó, 2018).